

Іванов Сергій Богданович,
аспірант кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної академії
внутрішніх справ

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ПИЛИПА ОРЛИКА
ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ
СУЧАСНОГО ЕТАПУ ДОСЛІДЖЕННЯ**

На сучасному етапі розвитку філософії права однією з вагомих проблем є врахування національних особливостей становлення і розвитку конституціоналізму. Сучасний етап розвитку України з його труднощами, пов'язаними з проведенням конституційної реформи, продовжує правову і політичну модернізацію держави у постійному, неспинному процесі. Тому сьогодні особливо актуальним стає аналіз філософсько-правових проблем українського конституціоналізму, його методологічно-нормативних основ і досвіду реалізації конституційних положень. У зв'язку з цим, назріла необхідність проаналізувати роль найбільш знаменних документів української політичної і правової думки, та оцінити їх роль у становленні конституціоналізму на демократичних засадах.

Одним із таких історичних документів, базованих на концептуальних засадах теорії природного права та інститутів прав людини, є «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького» 1710 року, відомі як Конституція Пилипа Орлика. Цей документ має особливе значення в умовах гібридної війни, яку веде Російська Федерація, яка відкидає саму історичну сутність цього документу, та прагне довести антинаукову тезу «недержавності» України.

У цьому контексті варто погодитися з думкою доктора історичних наук Л.Г. Мельника, який зазначив, що «Пакти й Конституції» мають певну антиросійську спрямованість, адже вони вийшли з вузького кола старшин, які зазнавши поразки та перебуваючи в еміграції, намагалися повернути на свій бік народ Лівобережної України, який однаково натерпівся як від своїх старшин, так і від російських воевод та воєначальників [1, с. 4].

Конституція Пилипа Орлика є визначною пам'яткою української правової та філософської думки, що свідчить про високий рівень правової культури тогочасного українського суспільства. У преамбулі, тексті документу використовуються вислови «вільний козацький народ», «права та вольності», «давні права та вольності», які підтверджують закріплення на рівні Основного закону засадничих прав і свобод людини, на яких будується теорія природного права. Аналіз документа свідчить також про наявність таких елементів теорії природного права як поділ влад, система стримувань і противаг, договірні відносини, рівність, виборче право, відповідальність тощо.

Актуальність теми дослідження зумовлена і ступенем наукової розробленості зазначеної проблеми. Положення Конституції Пилипа

Орлика вивчалися у роботах таких науковців як: В.М. Александров, Г.Г. Демиденко, Д.В. Задахайло, В.О. Голобуцький, В.О. Замлинський, М.І. Костомаров, Л.І. Мельник, О.М. Опанович, Ю.О. Тодика, Д.І. Яворницький.

Першу спробу об'єктивної оцінки діяльності Пилипа Орлика фактично здійснив Василь Резніченко, який у 1918 р. видав працю «Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя і діяльність». Ця маловідома і непопулярна в ті часи тематика згодом була продовжена і якісно поглиблена відомим українським істориком Ільком Борщакком, який в 20-х роках минулого століття, використавши знайдену в архіві Міністерства закордонних справ Франції документальну спадщину Пилипа та Грегора (сина гетьмана) Орликів, видав цілу низку наукових розвідок, присвячених їх життю та діяльності. В контексті розробки так званої «Орликіани» І. Борщак доволі тривалий час готував фундаментальне історичне дослідження «Франція і Україна. Історичні студії та нариси франко-українських взаємин у минулому». В оприлюднених у закордонних статтях фрагментах дослідження, яке автор, на жаль, не завершив, Пилип Орлик уперше постав перед дослідниками і широким загалом читачів як видатна історична особа, один із послідовних і невтомних борців за відродження суверенної української держави [2, с. 155].

За радянських часів науковці уникали цієї теми або висвітлювали її тенденційно. Лише у 1929 році була опублікована одна стаття академіка М.П. Василенка «Конституція Пилипа Орлика», яка фактично була першим юридичним дослідженням. Започатковані ним підходи до вивчення цього документу, як зазначає І.Б. Усенко, для багатьох поколінь українських істориків права стали вагомим орієнтиром [3, с. 15].

Діяльність Пилипа Орлика була також високо оцінена М. С. Грушевським у «Очерках истории украинского народа». «Пакти і Конституції» він характеризував як «вираз поглядів і бажань людей, що зв'язали свою долю з визволенням України», і побачив у цьому документі «замітні початки чисто парламентського устрою».

Серед вчених, які займалися ґрунтовним дослідженням положень Конституції Пилипа Орлика, варто виділити і О. В. Кресіна. Зокрема, в монографії «Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст.» досліджено правове підґрунтя та конституційно-правовий характер «Пактів і Конституцій» 1710 р. Цей автор дотримується думки, що Конституція Пилипа Орлика органічно виросла з української національної традиції державотворення і стала виразом саме української політичної та правової культури другої половини XVII – початку XVIII століття, яка, у свою чергу, була частиною європейського цивілізаційного простору.

Разом із тим, О. В. Кресін наголошує на недостатній розробці зазначеної проблематики, причиною якої є невирішеність питання про підстави створення (у такій формі, з таким змістом та у такий час) та

джерела Конституції. М. Костомаров не побачив ні у формі, ні у змісті документу нічого принципово нового і ототожнював останній з «гетьманськими статтями» XVII століття. М. Василенко припускав, що на форму Конституції могли вплинути *racia solventa*, що укладалися сеймом та королем Речі Посполитої. Але учений зазначав, що форма документа настільки проста, що останній міг бути «укладений і без попереднього зразка». Отже, незважаючи на безперечні здобутки, Конституція 1710 року залишається для неупередженого читача чимось чужорідним, прямо не пов'язаним ані з попередньою, ані з подальшою історією української держави та права [4, с. 198].

На думку П.А. Рудика, однією з причин неуваги фахівців з різних дисциплін до Конституції Пилипа Орлика є те, що цей документ не був реально втілений на практиці. Проте його всебічне, комплексне вивчення, глибокий аналіз політико-правової думки того часу заслуговує серйозної уваги науковців [5, с. 36].

Ю.С. Фігурний у монографії «Український гетьман Пилип Орлик» аналізує державотворчу діяльність Пилипа Орлика та зазначає, що Конституція Пилипа Орлика була реальною можливістю збудувати на демократичному козацькому підґрунті правовий фундамент суверенної Гетьманської України. Автор приходить до висновку, що проблематика дослідження в українознавчому вимірі, на жаль, поки що залишається малодослідженою і потребує свого подальшого вивчення [6, с. 9].

Український історіограф В. Замлинський, характеризуючи Конституцію Пилипа Орлика, писав: «Французькі просвітителі ще навіть не наважувалися на розробку тих громадянських ідей, що були закладені в ній. Уперше в Європі було вироблено реальну модель вільної, незалежної держави, заснованої на природному праві народу на свободу і самовизначення, модель, що базувалася на незнаних досі демократичних засадах суспільного життя [7, с. 347].

Наявність Конституції Пилипа Орлика свідчить, що українське державотворення і правотворчість базуються на концептуальних ідеях демократичного устрою держави, розвитку народовладдя, забезпечення прав і свобод людини, поділу владних повноважень між різними структурами державного механізму. Як зазначає, Ю.О. Тодика, в історії українського конституціоналізму ця Конституція займає своє важливе місце, і її значення ще недостатньо оцінене як в історичному, так і конституційно-правовому і політологічному аспектах. В історії народу, як правило, є такі політико-правові документи, які визначають шлях подальшого розвитку суспільства на демократичних засадах. До таких, безумовно, належить Конституція Пилипа Орлика [8, с. 60].

Конституція Пилипа Орлика, яка пронизана ідеєю гуманізму, зі своїми оригінальними засадами, демократичними підвалинами та державницькою спрямованістю випереджала суспільну думку тогочасної Європи. Будучи укладеною між гетьманом та Військом Запорізьким (народ України), вона є проявом тотожності Основного

закону та суспільного договору, і втіленням моделі вільної, незалежної держави, заснованої на природному праві на свободу та самовизначення. І хоча Конституція Пилипа Орлика набула статусу пам'ятки української філософської та правової думки, вона, залишаючись вершиною української державотворчості ранньомодерної доби, все ще є недостатньо дослідженою у філософсько-правовому, соціокультурному контекстах, а також з точки зору її впливу на конституційний процес України на різних етапах його здійснення.

Список використаних джерел

1. Мельник Л.Г. Конституція 1710 року П. Орлика. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. 1999. Вип. 2. С. 4.
2. Тараненко М. Г. Причини створення, головні державотворчі, ідеологічні і правові засади та історичне значення Конституції Пилипа Орлика. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2010. № 2 (6). С. 151–166.
3. Усенко І. Б. Державно-правові інститути козацької України як об'єкт досліджень вітчизняних істориків права. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 3 : Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / упор.: І. Б. Усенко та ін. К.: Юрид. кн., 2003. С. 15.
4. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 468 с.
5. Рудик П. А. Міркування щодо висвітлення деяких положень Конституції Пилипа Орлика. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 36–37.
6. Фігурний Ю. С. Український гетьман Пилип Орлик : монографія. К., НДПУ. 2008. 124 с.
7. Замлинський В. Пилип Орлик. Історія України в особах: IX–XVIII ст. К.: Україна, 1993. 396 с.
8. Тодика Ю. О. Механізм народовладдя згідно з Конституцією Пилипа Орлика. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 55–60.

Іващенко Віта Олександрівна,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

МЕТА ПОКАРАННЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Однією з найбільш давніх в історії філософсько-правової думки є проблема мети покарання. В різні часи вона цікавила не лише юристів, а й багатьох філософів. Серед них: Ч. Беккарія, І. Бентам, Г. Гегель, М. Гернет, І. Кант, А. Кістяківський, М. Костецький, В. Кудрявцев, Р. Мартинсон, Ш. Монтеск'є, Б. Никифоров,